

Beszéddallamok

(Elméleti kérdések: dallam, hangsúly és ritmus)

1. Századunk elején még *zenei hangsúlyról* beszéltek beszéddallam helyett. Jobb híján ezt az elnevezést használta GOMBOCZ ZOLTÁN is (1907).¹ Érthető az elnevezés, mert a hangsúlyozott szótagnál szoktuk megemelni hangunkat. Ez alól azonban bőségesen akad kivétel; ezért nem is tarthatjuk meg a régi elnevezést.

A Nyr-nél beadott kis gyűjteményemben közlök egy-két példát arra, amikor a nyomatékos szótag mélyebb. Így a társától elváló, valószínűleg vidéki fiatalember szavait: „*S amúgy: hogy vagy?*” Lehetett: g cisz / d e. Egy mondat-sonk / hiányos mondat) után kétszavas kérdés; a nyomatékos határozói kérdőszó a legmélyebb volt: d. Másik példán egy fiatal pincér köszönése az étteremben:

1. Fiatalkincér   2. Hadaró, idegenszerű

Jó napot kí-vá-nok! Jó - napot kí-vá-nok!

3.   4.

Gu-ten Tag wünsch ich! Karschama Die - ner!

A „*Jó napot kívánok;*” köszönésnek először — FÓNAGY és MAGDICS német nyelvű cikkében² szereplő (de elfogadhatatlan kottázású) lejegyzéséből kiindulva, egy idegenszerűen hangsúlyozott, énekelve hadaró hanglejtését közöltem,³ melyet bizony magam is gyakran használtam, s valami spontán morgva-éneklő ösztönnek tulajdonítottam. (FÓNAGY—MAGDICS is főleg a normálistól eltérő példákat tárgyalnak ott az UAJb-ben.) — A dallam azonban nagyon hasonlít a német „Guten Tag wünsch ich” dallamára, s bizonyára

¹ ÖM. 1: 17—19.

² UAJb 35: 1—55.

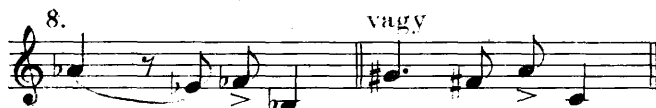
³ NyK. 72: 175—8.

onnan ered; így jut magas hangjához a *-pot* szótag. A „Karschama Diener” < Gehorsamer Diener régimódi német köszönés dallama is egyező. Ha a szólásokat nézzük, a „*Nem hiszem én azt!*” többé-kevésbé emfatikus kifakadás dallamában többnyire az alanyt hangsúlyozzuk, holott azt inkább a tagadásnál várnánk. Persze igen sokféle dallam lehetséges; így intonálhatjuk a tagadást is magasan.

Nem hiszem én azt!   Nem hi-szem én azt!   Nem hiszem én azt..:

(A *nem* tagadósztót nem a magánhangzó, hanem az *m* zöngéje teszi vagy teheti hosszúvá.) — Elméletileg nem könnyű magyarázni a régi magyar népies legénykedő hanglejtést:

Meg - hi-szem azt!   Meg - hi-szem azt!

Az ige végződésének megemelését nem tudhatjuk be valami idegen hatásnak. Bizonyára ez is már „muzeális lemez”, s ma legfőjebb 1820–1920 közötti népi tárgyú szindarabokban hallhatnánk — ha adnák őket!

CsÚRY BÁLINTTÓL (A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái, 1925: 30–37. l.) megtudjuk, hogy az északkeleti nyelvterületen mindennapiak az eredetileg hetykeséget tükröző, végükön felcsapó lejtések, s a hangfelcsapást már nem is érzik érzelmkifejezőnek. Akkor még nem volt rádió; ennek hatására bizonyára kiveszőben lehet e sajátságos hanglejtés. CsÚRY példáiból megkísérlek egyet-kettőt kottában adni (CsÚRY, 35):

Be ne tedd i - de a lá - bo - dat!

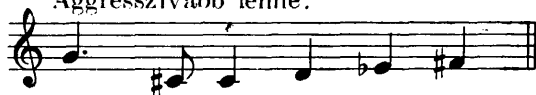
El - fe - lej - tet - tem már.   Bá - nom is én!

MOLNÁR IMRE is (A magyar hanglejtés rendszere 1954, 23–24. l.) ad jó idevágó példákat nyelvünkéből. Ezek többnyire méltatlankodást, bosszankodást fejeznek ki. Kottában pl. (MOLNÁR 1: 24.1):

Kel - le - met - len! En - ge - del - met ké - rek!

Aggresszívabb lenne:

En - ge - del - met ké - rek!

Ugyanazokat a szövegeket közli a szerző nyugodt ereszkedő hanglejtéssel is. Mindkét szerző vegyest adja az olyan példákat, melyekben egy utolsó szó kezdetén hangzik a fölcsapás, olyan szövegekkel, amelyekben az utolsó szó második vagy harmadik szótagjára történik a hangfölemelés. Az előbbieket úgy tekinthetjük, mint az utolsó szó kiemelését. A szóközépre, képzőre, ragra eső felcsapás természetesen nem lehet értelmi kiemelés, hanem érzelmkifejezés (vagy az volt eredetileg). Legfeltűnőbb példának tekintetem a „Lehetetlen!” felkiáltás harmadik szótagjára eső hangemelést. Ilyen példákat a NyK 72. kötetében (175–177. l. köszönés) közöltem. A Jónapot kívánok és a Lehetetlen dallamát próbáltam a német megfelelőjével összevetni. A tiszántúli felugró hanglejtésben természetesen nem gondolhatunk német hatásra.

A következőkben kisebb kiemeléseket közlök.

Egy másik igen emfatikus régi kitörésünk: „*Ki az ördög gondolta volna?*” Többféle dallama lehetséges, kiemelhetjük benne a kérdőszót is, de az értelmező jelzőt is (az ördög):

9. Kitörve

10. Félig mentegetőzve

Ki az ör - dög gondol - ta vol - na! Ki az ör - dög gondol - ta vol - na!

11. Felháborodva

Ki az ör - dög gondol - ta vol - na!

Pedig logikailag a kérdőszó volna kiemelendő.

Feleségem vasárnap étterembe küld reggelizni (Lyra: az étterem neve).

12a. Feleségem

12b. Vitázó hangon

De a Ly - ra most már kinyitott. De a Ly - ra már kinyitott.

Rábeszélő hangú. Ki lehetne emelni az állítmányt is, az alanyt is; a *de* kötőszó kiemelése a rábeszélés szolgálatában áll. A csatolt második lehetőség az állítmányt emeli ki erősen.

2. FÓNAGY és MAGDICS magyar beszéddallam-gyűjteményük⁴ példáit egyetlen „alaphangra” (kis f vagy fesz) iparkodnak építeni (vö. a könyv utószavát). Bírálatomban⁵ arra a meggyőződésre jutottam, hogy ilyen alaphang feltételezéséhez — nincs kellő alapunk. — A magam példáinál nem törekedtem abszolút hangmagasságra; beszéddallamaim tetszés szerint transzponálhatók. (Az idegenszerű — németes — „Jóna-pot kívánok” köszönést a NyK- és Nyrben már több transzponált — és esetleg módosított — alakban közöltem.) Mint bírálatomban hivatkoztam rá, gyakran megesik, hogy mondatunkhoz még egypár szót toldunk, és ez gyakran mélyebbre jut, mint az előző mondat. Nem ilyen hozzátoldás, hanem két mondatpélda felsorlása volt az, mikor LŐRINCZE LAJOS a Rádióban (1971. aug. 13.) az *Édes anyanyelvünk* rovatában (ism.) egy érdeklődő levélírónak példákat mondott arra, hogy a *jószág* szó néha kis gyermekre is értik:

13a.

13b.

„Kedves kis jó - szág!”

„A kis ár - va jó - szág!”

Az első mondat szerint az „alaphang” dísz lett volna a fent nevezett szerzők elmélete szerint, és ha az előadó ott megállt volna, az lett volna a végleges „alaphang”. De a második mondatban már cisz-re szállt le (felesleges hozzátennem, hogy mintaszerű hangsúlyozással és beszéddallammal), akkorára tehát már egy szekundddal mélyebb lenne az ún. alaphang.

Számos példámban közöltem eddig is ugyanahhoz a mondáshoz különböző lehetséges záróhangokat. Lehet lazább, várakozó lezárás kisterc eséssel, vagy határozottabb lezárás szűkített kvinttel.

14.

vagy

Kapcsol-juk a Hun-gá-ri-a ká - vé - há - zat. ká - vé - há - zat.

⁴ A magyar beszéd dallama. Akadémiai Kiadó, 1967.

⁵ DHK 1969: 175.

Feljegyzésem szerint még 1970. febr. 16-án hangzott el a Rádióban. De hangozhatik a vége (a mondattárgy) egészen ereszkedve is; ekkor nagyterceel mélyebb „alaphang” mutatkozna.

3. BARTÓK JÁNOS a FÓNAGY—MAGDICS-féle gyűjtemény (MBD) méltatásában⁶ helytelenítette, hogy a szerzők a hangjegyek előtt kiteszik a módosító jeleket. Ezt az ellenzését a MNy-ben a F—M-féle gyűjteményre és az én bírálatomra vonatkozó észrevételeiben (DHK 1969) megismételte. Iparkodtam válaszómban (MNy 66: 214) kifejtetni, hogy a módosító jelek elhagyása (további) szörnyű torzítást okozna. Ha pl. kisszekund (félhang) helyett nagy-szekundot vagy szűkített kvint helyett tiszta kvintet írának.

BARTÓK egyetlen példát idéz méltatásában (AL) az F—M-féle gyűjteményből; az ő megfigyelése helyes, de az idézett kottapélda szerintem hibás jegyzésű (szám nélkül): *Tíz pengőket dobálni a cigánynak?*

d d c c d c h h e f d

Kellemetlen a végén a megrekedés a kezdő d-n és mindenesetre *kérdéshez túl kevés* lenne a kistercnyi e-f-d zárómozgás. Fölfelé kisterc, lefelé szűkített kvint szokott hangozni. Szerintem így hangozhatott:

15. Botránkozva

Tíz pen - gő - ket do - bál - ni a ci - gány - nak !!

16. Bosszankodva

Tíz fo - rin - tot ad - ni a ci - gány - nak!

A második változatban (kevésbé kifejező és temperatentumos, a szövege változtatott) megpróbáltam közelebb jutni az F—M-féle kottához. Persze lagymatagabban hangzik.

4. Irtam róla a DHK kötetben közölt bírálatomban, milyen kínosak sokszor MBD hangtemperáló, főleg a h-t és f-et (bővített kvart, kísérteties) egymás után ismételtető kottapéldái. Ilyen akad például *A szerkezetek megkülönböztetése* c. fejezetben (109. l.) is. BARTÓK céloz rá, hogy a felkért kísérleti alanyok elfogódottak lehettek, és nem hangsúlyoztak spontánul. Ehhez járul (szerintem) a téves lejegyzés.

A szerzők egyik megkülönböztetendő két példája: „*Egy amerikai—spanyol szótárt vettek*” (tehát amerikai angolról van szó) és „*Egy amerikai spanyol szótárt vettek*” (nyilván Amerikában kiadott spanyol és még nem tudni milyen nyelvű szótárt); az *utóbbi szövegre* közölnek ilyen hangsorokat: ahhhhh/ff/ff/ff, továbbá: cdddd/ gg/ges ges/ff. Mindkét példánál túlzott a kvint-, illetve bővített kvart-esés (az utóbbi kísérteties), és *egy szótaggal túl korán* következik be a hangzuhanás (a *spa-nyol* szónál, szóközépen kellene leesnie).

⁶ ALH 19: 427—9.

De valóban nehéz beszéddallammal megkülönböztetni a két kijelentést, a két nyelvet megnevező és a helyjelölő és csak *egy* nyelvet megjelölő mondatot.

17. (2 nyelv!)

Egy a - me - ri - ka - i - spa - nyol szó - tárt vet - tek.

18. Elbeszélve (1 nyelv!)

Egy a - me - ri - ka - i *spanyol* szó - tárt vet - tek.

19. Kiemeléssel (1 nyelv!)

Egy a - me - ri - ka - i *spanyol* szó - tárt vet - tek.

20. Élénken előadva

Egy a - me - ri - ka - i *spanyol* szó - tárt vet - tek.

BARTÓK J. bírálatában (AL) lelkesedik az altkulcs (a szerzők számára csak „c-kulcs”) alkalmazásáért. Ennek hátrányáról már szoltam fentebb (a regiszterekre utalva). De éppen BARTÓK lektori kívánságára kellett közölnöm bírálatomban (DHK) az MBD megfejthetetlen 22. sz. példáját (c után hisz-ek), mely szerintem mutatja (a könyv végi utószavuk is), hogy a szerzők belezavarodtak a „c-kulcs” használatába.

Viszont kissé túlzottnak találok BARTÓK J. szigorú megrovását a *ritmus* hiánya miatt (de ahol van — így „*Nem jut az eszembe*”, ütembő írva, MBD 212. l. 463. p. — valóban rettenetes); ez szándékos a szerzőktől, mert a ritmus még nehezebben jegyezhető, mint a hangmagasság, és még bizonytalanabb. Igaz, hogy nagyon nehéz a ritmustalan kottaképek olvasása. — Egyébként hivatkoztam rá (DHK 1969: 86), hogy a szerzők korábbi német cikkükben (UAJb 1964) ritmussal, de hibás ritmussal közölték kottaikat, s például a (talán egy csavargó dünyögése:) „*Nincs egy szál gyufája?*” elejének pergődob-ritmusa magyar ember számára kiejthetetlen. (Egy tizenhatod kottára a magánhangzó előtt és után két ízben dentonazális likvidát és utána dentoalveoláris likvidát és affrikátát képezni! a *nincs* szóban.)

Az FM: MBD gyűjtemény egyik legelfogadhatatlanabb példájára röviden még egyszer kitérnék. A 200. lapon FÓNAGY azt állítja, csodálkozáskor 2–3-szor megismételjük ugyanazt a dallamképletet *egy mondaton belül*. Írtam, ilyen megismétlés sem csodálkozáskor, sem bárminő beszédben nem fordul elő, mert *gyermekmondókának* hatna (DHK 1969: 83). Még a dallamcsúcs visszatérése is

csak 1. katonás vezényletűkor, 2. előszámlálásűkor, felsorolásűkor (l. UAJb. 1964 Paradoxon: a szatócs elszámolását ezűttal helyes följegyzésűben) és 3. dúdoló gyermekmondókákűban fordul el ő (DHK 1969: 83). AzMBD első példája

Az én fiam tábornok?

c' d' d'g c' d' g

Ha az *alany dallamát elfogadnók*, az állítmány dallama nem fejeződhet g-n, mert úgy *állítás* maradna. Vagy feljebb végződik (ekkor meghökkenés jellege van), vagy mélyebben (ekkor megdőbbsent csodálkozásűt fejez ki):

Hitetlenkedve	Elképedve
Az én fi-am tá - bor - nok ?	Az én fi-am tá - bor - nok ?!

Persze ezek, az alany „adott” dallama miatt, erőltetettebbek, mint a DHK 1969: 83. oldalán közölt példáim.

BOROS REZSŐ

Ungarische Sprachmelodien

Verfasser macht darauf aufmerksam, dass melodische Spitzen nicht immer mit stärkster Betonung zusammenfallen. (Beispiele: Jó napot kívánok! Emphatische Ausrufe.) Die alte Benennung »musikalischer Akzent« ist also nicht mehr zu halten. — Die Annahme eines »Grundtons« des Sprechenden bei FÓNAGY u. MAGDICS (das kleine f oder fes) ist unmotiviert. Wenn man etwas zum Gesagten hinzufügt, überschreitet man abwärts meist das angenommene Register (Beispiele aus dem Radio). Unannehmbar ist auch der Vorschlag von János Bartók, die Noten der Sprechmelodie ohne jede Vorzeichen zu schreiben. — Versuche, einige bei Fónagy—Magdics mitgeteilte Sprechmelodien zu berichtigen.

REZSŐ BOROS